

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ

Διὰ τὸν Ἐπίκουρον, καθὼς ἐν γένει διὰ τὴν νοοτροπίαν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἡ γνῶσις δὲν ἦτο ὁ κύριος σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς μορφώσεως, ἀλλ' ἀπλοῦν μέσον. Ὁ Ἐπίκουρος ἀπῆτει παρὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τὴν γνῶσιν τῶν πρωταρχικῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ὁ ὄρατός, ὕλικὸς κόσμος συνίσταται· τὴν κατανόησιν τῶν γνωστικῶν πηγῶν, ἐξ ὧν ἀντλοῦμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἰκανότητα πρὸς ἀκριβῆ καθορισμὸν καὶ ἐκτίμησιν τῶν λέξεων, τῶν διεπουσῶν τὴν βούλησιν καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τὸ μέρος τοῦτο τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐπικούρου ἀποσκοπεῖ ἀποκλειστικῶς νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἰκανὸν νὰ ἐνστερνισθῇ τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ συστήματος, ψυχὴν ἡρεμον, ἀπηλλαγμένην πάσης ἐξωτερικῆς ἢ ἐσωτερικῆς διαταραχῆς. Σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, ὡς καὶ κατὰ τὸν στωϊκὸν Ζήνωννα, ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἐπιδιώκει μὲν τὴν ἀπόπειραν συγκεκριμένης τινος ἐσωτερικῆς καθυποτάξεως τοῦ κόσμου ἐπὶ τῇ βάσει θεωρίας τινός, ἀλλὰ δὲν ἀσχολεῖται αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν μὲ τὴν συγκρότησιν τοιαύτης θεωρίας. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἀποδέχεται κοσμοθεωρίαν τινά, οὐχὶ βεβαίως ὡς ἀπο-

λύτως ὀρθὴν καὶ ἀμετάβλητον, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὡς δεδομένην καὶ ἤδη ἐπεξεργασμένην παρὰ τῆς προηγηθείσης φιλοσοφίας. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοιαύτης κοσμοθεωρίας δημιουργεῖ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν, ἣτις συνίσταται ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ ζῆν. Ἡ μάθησις ἔχει ἀξίαν μόνον, ἐφ' ὅσον δύναται γὰρ παράσχη εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ὀρθὴν κατεύθυνσιν. Ἄλλως εἶναι περιττὴ καὶ ἀνωφελής. «Ὁφείλεν ἄραγε ὁ Ἐπίκουρος,» λέγει εἰς τῶν ὀπαδῶν του παρὰ Κικέρωνι, «γὰ καταναλίσκη πολῦτιμον χρόνον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ποιητῶν, εἰς τὰ ἔργα τῶν ἑποίων οὐδὲν ὠφέλιμον εὑρίσκομεν παρὰ μόνον παιδικὰς φαντασμαγορίας; Ὁφείλεν οὗτος, μιμούμενος τὸν Πλάτωνα, γ' ἀσχολῆται μὲ τὴν μελέτην τῆς μουσικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν ἀστέρων, γὰ καταγίνεται δηλαδὴ εἰς μελέτας, ἀφορμωμένας ἐξ ἐσφαλμένων προϋποθέσεων καὶ ὀδηγούσας εἰς συμπεράσματα ἡμαρτημένα; Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ἦσαν ὀρθὰ τὰ συμπεράσματα ταῦτα, θὰ προσέφερον ἄραγε πολῦτιμόν τινα πρὸς καλυτέραν ζωὴν συμβολήν; Ὁφείλεν ἄραγε γὰ ἀσκή τὰς ἀκάρπους ταύτας τέχνας καὶ γὰ παραλείψη τὴν τέχνην τοῦ ζῆν, παρέχουσαν τόσον ἀφθόνους καὶ ἀγλαοὺς καρπούς;»

Ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὰνωτέρω λέγει τὰ ἐξῆς ὁ Μητρόδωρος: Ἐὰν δὲν ἔχῃς ἀναγνώσει τὸν Ὀμηρον καὶ ἐπομένως ἀγνοῆς τὴν πατρίδα τοῦ Ἐκτορος, μὴ λυπηθῆς δι' αὐτό. Φαίνεται ὅτι ἡ σκληρὰ τῆς πολυμαθείας καταδίκη, ὡς ἀντίδρασις πρὸς τὴν καθαρῶς διανοητικὴν, καθαρῶς φιλολογικὴν, ἱστορικὴν ἢ αἰσθητικὴν ἀγωγὴν ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τόσῳ δεδικοιολογημένη ὅσῳ καὶ σήμερον.

Ἄναξια λόγου ἦτο ἐπίσης διὰ τὸν Ἐπίκουρον ἢ τόσον προσφιλῆς εἰς τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τοὺς Περιπατητικοὺς διαλεκτικὴ μὲ τοὺς ὀρισμούς της, τὰς διαιρέσεις της καὶ τὰς σοφιστικὰς ἀποδείξεις της. Ἄναξια λόγου ἐθεωρεῖτο παρ' αὐτοῦ καὶ ἡ ῥητορικὴ ὡς τεχνικὴ καθοδήγησις εἰς τὴν εὐφ-

ράδειας καὶ τὴν εὐγλωττίαν. Ὁ Ἐπίκουρος ἀπῆλθε παρὰ τῶν ῥητόρων καὶ τῶν συγγραφέων ἔν καὶ μόνον: **τὴν σαφήνειαν.** Ὁ ἱκανὸς ῥήτωρ ἀπέχει πολὺ τοῦ νὰ εἶναι καὶ ἱκανὸς πολιτικός, ὁ δὲ καλλιειπὴς συγγραφεὺς δὲν εἶναι πάντοτε βαθὺς διανοούμενος. Ὁ φιλόσοφος ὀφείλει νὰ πραγματεύεται σαφῶς τὰ θέματά του καὶ ν' ἀφίνη κατὰ μέρος τὸ φορτίον τῆς πολυμαθείας τοῦ, ὅπερ οὐδεμίαν παρέχει εἰς τὴν κατανόησιν τῆς φύσεως συμβολήν, οὐδὲ βοηθεῖ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ν' ἀπαλλαγῇ τῶν δεσμῶν τῆς πλάνης.

Μόνον οἱ μωροὶ ἀγαποῦν καὶ θαυμάζουν ἐκεῖνο, ὅπερ χομίζουσι, ὅτι ἀνακαλύπτουν μεταξὺ τῶν γραμμῶν. Μόνον οὖν αὐτοὺς εἶναι ἀλήθεια πᾶν ὅ,τι ἤχει μελωδικῶς εἰς τὰ ὠτά των, διηνηθισμένον μὲ πομπώδεις λέξεις καὶ φράσεις. Πάντες ἡμεῖς γνωρίζομεν, λέγει ὁ Λουκρήτιος, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος τρέφει πρὸς τοὺς μύθους καὶ τοὺς θρύλους παράφορον ἔρωτα. Προσάκεις δὲν ἀνακαλοῦμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς λέξεις ταύτας, ὅταν ἀκούωμεν τὴν διθυραμβώδη ῥησικοπίαν καὶ φλυαρίαν συγχρόνων προφητῶν, παταγωδῶς χειροκροτουμένην ὑπὸ τοῦ πληροῦντος τὰς αἰθούσας τῶν διαλέξεων ἀκροατηρίου. Μετὰ λύπης, ἀγανακτήσεως καὶ ἀηδίας ὀφείλει ν' ἀποστρέψῃ τὸ πρόσωπον πᾶς ἱκανὸς νὰ συναίσθανθῃ ὅπως ὅποτε τὴν μεγαλειώδη ἀπλότητα τῆς **λογικῆς τῶν γεγονότων.**

Τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος θέτει ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὰς **φυσικὰς ἐπιστήμας.** Μόνον εἰς τὰς ἐπιστήμας ταύτας ὀφείλεται ἢ ἀναγκαῖα ἐποπτεία, ἄνευ τῆς ὁποίας αἱ λέξεις καὶ αἱ φράσεις εἶναι κεναὶ ἐννοιῶν. Μόνον αὐτὰ ἀπαλλάσσουν τὸν ἄνθρωπον τῶν φρικαλεοτήτων τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Μόνον ὅταν κατανοήσωμεν τί ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν ἢ φύσις, τί εἶναι πράγματι φυσικόν, θὰ ἐελτιωθῶμεν ἠθικῶς. Μόνον ἢ γνῶσις τῆς φύσεως τῶν παθῶν θὰ καταστήσῃ δυνατὸν τὸν μετριάσιμόν αὐτῶν καὶ τὸν πρ-

ριορισμόν των εἰς τὰς φυσικὰς ἀνάγκας μας.

Ὅθεν βλέπομεν, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἦτο, ὡς πιστεύεται, περιφρονητὴς τῆς ἐπιστήμης. Ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀποστρέφεται μόνον ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν εἶναι ἄξιον νὰ ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν. Μισεῖ τὴν κενὴν εὐρεσιλογίαν καὶ τὰς θεωρητικὰς συζητήσεις περὶ πραγμάτων, μὴ δυναμένων ν' ἀποδειχθῶσιν ἐμπειρικῶς. Φλύαροι καὶ ἀνόητοι λογομάχοι εἴμεθα καὶ ἡμεῖς οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι. Ἐξ ἄλλου δέον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος τῆς κοσμοθεωρίας ἡμῶν θέτομεν, καθὼς ἀκριβῶς ὁ Ἐπίκουρος, εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστῆμας. Διότι μόνον δι' αὐτῶν εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ ὑπαρξίς τῶν οὕτω καλουμένων πνευματολογικῶν ἐπιστημῶν, πρακτικὸς σκοπὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἡ τέχνη τοῦ ζῆν.

Η ΠΑΡ' ΕΠΙΚΟΥΡΩ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Ὁ Ἐπίκουρος δέχεται κατ' ἀρχὴν τὴν πατροπαράδοτον διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας εἰς *λογικὴν*, *φυσικὴν* καὶ *ἠθικὴν*, τὴν λογικὴν χάριν τῆς φυσικῆς, τὴν φυσικὴν χάριν τῆς ἠθικῆς. Ἡ λογικὴ προτάσσεται παρ' αὐτῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα «κανονικὴ τῆς φυσικῆς» ὡς προεισαγωγή, ὡς καθαρὰ γνωσιολογία, τὴν ὁποίαν περιορίζει ὁ Ἐπίκουρος εἰς τοὺς κανόνας τῆς γνώσεως, εἰς τὰ κριτήρια τῆς ἀληθείας.

Κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶναι ὑπὸ θεωρητικὴν μὲν ἔποψιν ἢ αἰσθησιακὴ ἀντίληψις, ὑπὸ πρακτικὴν δὲ τὸ συναἶσθημα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς οὐδύνης. Ἡ γνωσιολογία τοῦ Ἐπικούρου εἶναι καθαρῶς αἰσθησιακὴ, ὡς καὶ ὀλόκληρος ἡ φιλοσοφία του, ὡς θὰ δείξωμεν κατωτέρω. Πᾶσα γνώσις ἐκπορεύεται, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἐκ τῆς αἰσθήσεως. *Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu* (οὐδὲν ἐν τῷ νῷ, ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει) ὡς διετύπωσεν ὁ Locke βραδύτερον τὴν θεμελιώδη τῆς γνωσιολογικῆς αἰσθησιοκρατίας ἀρχήν. Ἡ αἰσθησις εἶναι τὸ ἀμέσως ἀσφαλές, τὸ ἀμέσως βέβαιον γνωστικὸν στοιχεῖον, ἕπερ οὐδεμίαν περαιτέρω ἀπόδειξιν ἀπαιτεῖ ἐν σχέσει πρὸς τὴν πραγματικὴν του ὑπόστασιν. Ἄλλως τε πόθεν δυνάμεθα ν' ἀρυσθῶμεν

τοιαύτην ἀπόδειξιν: Μήπως ἐκ τῆς νοήσεως: Ἐπιπέσει ἢ νόησις ἐξαρτᾶται καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν αἰσθήσεων, ὡς παραγωγὸς δὲ γνωστικὴ δύναμις εἶναι: πολὺ ἐπισφαλεστέρα τῆς αἰσθήσεως. Εἰς ἣν περίπτωσιν δὲν θελήσωμεν νὰ ἐμπιστευθῶμεν εἰς τὰς αἰσθήσεις, οὐδὲν πλεόν κριτήριον ἀληθείας ὑφίσταται δι' ἡμᾶς, καὶ τότε ἐξαφανίζεται μοιραίως ἡ δυνατότης πάσης πεποιθήσεως μετ' αὐτῆς δὲ πᾶσα δράσις. Ὑπὸ τῆς ἀμφιβολίας ἀγόμενοι καὶ φερόμενοι, οὐδεμίαν σκέψιν θὰ δυνηθῶμεν νὰ μορφώσωμεν, οὐδὲ θὰ εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ προδῶμεν εἰς ἐνέργειάν τινά ὠρισμένην. «Ἐάν τολμήσωμεν νὰ θέσωμεν ἐν ἀμφιδόλῳ τὰς αἰσθήσεις, δὲν θὰ κλονισθῆ μόνον τὸ κῦρος τῆς νοήσεως, ἀλλὰ θὰ κρημνισθῶσι καὶ αὐτὰ τὰ στηρίγματα τῆς ζωῆς. Ἐπιπέσει ἢ νόησις οὐδεὶς λόγος συντρέχει, ὅπως θεωρήσωμεν ἀπατηλὰς τὰς αἰσθήσεις, διότι καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς παραισθήσεις ἢ πλάνην δὲν ἐμφιλοχωρεῖ ἐν τῇ ἐποπτείᾳ ὡς τοιαύτη, ἀλλ' ἐν τῷ ἡμετέρῳ συλλογισμῷ. «Ὁφείλεις νὰ ἐμπιστεύεσαι εἰς τὰς αἰσθήσεις, διότι αὐταὶ δὲν σ' ἐξαπατῶσιν, ἐάν τὸ πνεῦμά σου εἶναι ἀγρυπνον» λέγει ὁ Goethe συμφωνῶν ἐν τούτῳ πρὸς τὸν Λουκρήτιον. Βλέπομεν πολλὰ καταπληκτικὰ φαινόμενα ἐλαττοῦντα τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις. Ἐπιπέσει ἢ νόησις τῆς πίστεως ταύτης εἶναι ματαία, διότι εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων ἡ πλάνη εὐρίσκεται ἐν τῇ νόησει, ἣτις δὲν ἐμφανίζει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅ,τι δεικνύουσιν αἱ αἰσθήσεις.

Ἐπιπέσει ἢ νόησις οὐδὲν εἶναι δυσχερέστερον τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῆς πλάνης ἐκ τῶν ἀντικειμένων τῶν προσβαλλόντων τὰς αἰσθήσεις μας. Τὸ ὅτι ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἀγνοεῖ τὴν διαφορὰν μετὰ τῆς ὑποκειμενικῆς καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας, ἣτις ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια συνίσταται ἀκριδῶς ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῶν ψυχικῶν εἰκότων πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, καταφαίνεται ἐκ παρατηρήσεως αὐτοῦ, καθ' ἣν τὰ φαινόμενα τοῦ ὄνειρου καὶ αἱ φανταστικαὶ ἰδέαι τῶν παραφρο-

νων εἶναι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἀληθεῖς, ὡς προερχόμενα: ἐκ τινος πραγματικότητος. Ἡ πλάνη γεννᾶται τὸ πρῶτον ἐκ τῆς ὑπερπηδῆσεως τῆς ὑποκειμενικῆς ἀληθείας.

Αἱ αἰσθήσεις δεικνύουσιν, ὅτι ἀντικείμενόν τι ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτῶν κατὰ τούτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπον· ὅτι ἢ α ἢ ἢ β εἰκῶν, ἀποσπωμένη ἀπό τινος ἀντικειμένου, εἰσέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν. Ἄλλ' ἐντεῦθεν δὲν ἔπεται, ὅτι τὰντικείμενα εἶναι ἀκριβῶς, ὅπως ἐμφανίζονται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὅτι πάντες ἀποκομίζουσιν ἐξ αὐτῶν τὰς ἰδίας ἐντυπώσεις. Ἐξ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου δύνανται γ' ἀποσπασθῶσιν εἰκόνας διάφοροι. Αἱ εἰκόνας δὲ πάλιν αὐταὶ κατὰ τὴν πρὸς τὰς αἰσθήσεις πορείαν αὐτῶν ὑφίστανται πολλὰς καὶ διαφόρους μεταβολὰς. Ἡ αἴσθησις, ὡς ἀποδέκτης, δύναται καὶ αὐτὴ γὰ μεταβληθῆ συνεπεῖα νόσου. (Εἰς τὸν ἰκτερικὸν τὰ πάντα φαίνονται ὠχρὰ καὶ κίτρινα, διότι ὁ κίτρινος χυμὸς τῶν ὀφθαλμῶν προσδίδει κιτρίνην ἀπόχρωσιν εἰς τὰς εἰκόνας!!) Ὅθεν, ἐφ' ὅσον συγχέομεν τὴν εἰκόνα πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τὴν ὑποκειμενικὴν ἐντύπωσιν πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἀναμφιβόλως πλανώμεθα. Ἡ πλάνη ὅμως αὕτη δὲν πρέπει γ' ἀποδοθῆ εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' εἰς τοὺς προεσπευσμένους συλλογισμούς.

Τὴν φιλοσοφικὴν διάθεσιν, εἰς ἣν ὀφείλεται ἡ ὑπέροχος αὕτη γνωσιολογικὴ ἐκτίμησις τῆς αἰσθησιακῆς ἀντιλήψεως παρ' Ἐπικούρου, οὐδεὶς ἠδυνήθη γὰ παραστήσει, ἐναργέστερον τοῦ chopenhauer, ὅστις λέγει τὰ ἐξῆς ἐν προκειμένῳ : « Ἐφ' ὅσον παραδιδόμεθα εἰς τὴν καθαρὰν ἐποπτεῖαν, τὰ πάντα εἶναι σαφῆ καὶ βέβαια. Δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε ζητήματα, οὔτε ἀμφιβολίαι, οὔτε πλάναι : δὲν αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην γὰ προχωρήσωμεν. Εἴμεθα ἤρεμοι ἐν τῇ ἐποπτεῖα καὶ εὐχαριστημένοι μὲ τὴν παροῦσαν κατάστασιν. Διὸ καὶ πᾶν ὅ,τι ἐκπορεύεται ἐξ αὐτῆς καὶ μόνης καὶ μένει πιστὸν εἰς αὐτήν, ὡς εἶναι τὰ ἔργα τῆς τέχνης, οὐδέποτε δύναται γὰ εἶναι ψευ-

δές, οὐδὲ γ' ἀνασκευασθῆ εἰς τινὰ δεδομένην στιγμήν. Διότι δὲν εἶναι γνώμη, ἀλλ' ἀντικείμενον καθ' ἑαυτό. Ἄλλὰ μὲ τὴν ἀφηρημένην γνῶσιν καὶ τὴν νόησιν γεννῶνται θεωρητικῶς μὲν ἀμφιβολία καὶ πλάνη, πρακτικῶς δὲ ἀνησυχία καὶ μετάνοια. Ἐάν ἐν τῇ ἐποπτεία τὸ φαινόμενον παραμορφῶ τὴν πραγματικότητα ἐπὶ τινὰς στιγμάς, ἢ πλάνη δύναται νὰ διακρίσῃ, πολλάς ἐν τῇ ἀφηρημένῃ γνώσει χιλιετηρίδας· νὰ ῥίψῃ, ἐπὶ λαῶν ὀλοκλήρων τὸν σιδηροῦν τῆς ζυγόν· γ' ἀποπνέσῃ, τὰς εὐγενεστέρους τάσεις τῆς ἀνθρωπότητος καὶ νὰ σφυρηλατήσῃ, διὰ τῶν δούλων αὐτῆς ἀλύσεις καὶ δι' ἐκεῖνον, ὅν δὲν δύναται νὰ ἐξαπατήσῃ. Εἶναι ἐχθρός, καθ' οὗ διεξάγουσιν ἄριστον ἀγῶνα τὰ σοφώτερα πνεύματα πάντων τῶν αἰώνων καὶ μόνον ὅ,τι ἀπέκτησαν κατ' αὐτόν, ἔγινε κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητος.» (1).

Διὰ πολλαπλῆς ἐπαναλήψεως ὁμοειδοῦς ἐποπτείας γεννᾶται ἐν ἡμῖν περαιτέρω γενική, ἐν τῇ μνήμῃ διατηρουμένη, ἀναμνηστικὴ εἰκὼν, ἥτοι ἡ ἔγνοια, ἢ πρόληψις. Ἡ γενικὴ δὲ παράστασις αὕτη, ἢ ἔγνοια τοῦ «ἀνθρώπου» ἐπὶ παραδείγματι, ἢ ἐκ τῆς ἐποπτείας πολλῶν ἀνθρώπων συναποτελουμένη, καίτοι ὀλιγώτερον θεβαία τῆς πρωταρχικῆς καθ' ἑκάστον παραστάσεως, εἶναι ὅμως διὰ τὴν σκέψιν καὶ τὴν συνεννόησιν λίαν σημαντικὴ, δεδομένου, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ γενικὴ παράστασις εἶναι ἐκείνη, ἥτις κατὰ τὴν χρῆσιν τῆς δηλούσης τὸ σχετικὸν ἀντικείμενον λέξεως, ἐμφανίζεται ἐν ἡμῖν. Ἡ γλῶσσα γίνεται ὄργανον αὐτῆς ἐπὶ τῷ τέλει, ὅπως ἐκάστοτε προκαλῆ ἐν τῇ συνειδήσει τὴν ἀνάμνησιν ὠρισμένων ἐποπτεῶν, δηλαδὴ ἀκριδῶς τὴν ἀνάμνησιν τῶν γενικῶν παραστάσεων ἢ ἐγνοιῶν, αἵτινες πάλιν συγκροτοῦσι μίαν περαιτέρω βαθμίδα τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως. Διότι οὔτε

(1) Schopenhauer: Die Welt als Wille und Vorstellung
 Τόμ. 1. 1 Β:βλ.

αί έποπτεία, ούτε αί έννοιαι αποτελοῦσιν εκείνο, έπερ δύναται νά κληθῆ έπιστήμη. Ἡ έπιστήμη διερευνᾷ τόν άποκρύφον λόγον, τās άποκρύφους αίτίας τών φαινομένων, χωρεί δέ προσδευτικῶς άπό τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ άγνωστον.

Ἐκ τῆς συνεχιζομένης ένεργείας τών έποπτεϊῶν καί τών έννοιῶν γεννῶνται αἱ σκέψεις, αίτινες συνδέουσι τās αἰσθησιακάς αντίλήψεις καί παραστάσεις ἡμῶν. Ἄλλ' εἰς τās σκέψεις οὐδέν άπολύτως έμφιλοχωρεῖ κριτήριον αἰσθησιακῆς αἰσθησιακῆς αντίλήψεως. Αἱ σκέψεις εἶναι παραδοχαι, γνώμαι, ύποθέσεις. Αἱ γνώμαι δύνανται νά εἶναι έρθητά ἢ έσφαλμένα. Εἶναι έρθητά, έφ' ὅσον έπιβεβαιουῦνται ύπό τῆς έμπειρίας ἢ τοῦλάχιστον, έφ' ὅσον δέν άνασκευάζονται ύπό τῆς αἰσθησιακῆς αντίλήψεως. Εἶναι δ' έσφαλμένα, έφ' ὅσον δέν έπιβεβαιουῦνται ύπό τῆς έμπειρίας ἢ άνασκευάζονται ύπό αὐτῆς. Οἱ Ἐπικούρειοι άσκοῦσι τήν τέχνην τῆς άναμονῆς: *Tout va à point à qui sait attendre.* Δέν παραδέχονται ύπόθεσιν τινά μῆ, άποδειχθεῖσαν ύπό τῆς έμπειρίας, οὐδέ προβαίνουσιν εἰς συζητήσεις περί γνώμης τινός, μορφώσεως άνευ ίκανῶν στοιχείων αἰσθησιακῆς φύσεως. Πύργος τις, παρατηρούμενος έξ άποστάσεως, δύναται νά φανῆ στρογγύλος. Ἄλλά δέν έπιμένομεν εἰς τήν ύποκειμενικήν μας ταύτην αντίληψιν. Ὁ πύργος οὔτος δύναται νά εἶναι γωνιώδης. Ὅταν ἴδωμεν αὐτόν εκ τοῦ πλησίον, ἡ αἰσθησις θά δείξῃ εἰς ἡμᾶς τὸ σχῆμά του ακριδέστατα. Ἡ ὀρθότης τών αντίληψεῶν μας έξαρτᾶται εκ τῆς σχετικῆς άποδείξεως τών αἰσθησεων. Ἡ παραδεχόμεθα, ὡς πρὸς ὠρισμένα φαινόμενα, τήν ύπαρξιν άποκρύφου τινός αίτίας π. χ. τόν κενόν χῶρον ὡς αίτίαν τῆς κινήσεως. Ἐάν πάντα τὰ φαινόμενα δύνανται νά έρμηνευθῶσιν εκ τῆς τυχόν άποδεκτῆς γενομένης αίτίας ταύτης, θεωροῦμεν ὀρθήν τήν άνωτέρω ύπόθεσιν, τοσοῦτῳ δέ ὀρθοτέραν, ὅσην περισσότερα φαινόμενα παρετηρήθησαν, Ἄλλά πιθανῶς νέα τις άσφαλῆς έποπτεία θ' άνασκευάσῃ τήν

γνώμην, ὅτι ὁ κενὸς χῶρος εἶναι ἡ αἰτία τῆς κινήσεως καὶ συνεπῶς θ' ἀποδείξῃ αὐτὴν ἡμαρτημένην. " Ἄς ἀναμείνωμεν.

Πόσας ἀνωφελεῖς λογομαχίας καὶ περιττὰς ἔριδας θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡμεῖς σήμερον, εἰ ἢ ἡμεῖς ἱκανοὶ γὰ ἐννοήσωμεν, ὡς ὁ Ἐπίκουρος, τάγαθὰ τῆς ἐσκεμμένης ἀναμονῆς!

Κατὰ ταῦτα ὁ Ἕλληνας φιλόσοφος οὗτος ὑποδεικνύει εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὅτι δὲν πρέπει γὰ ἐρευνᾶ τὴν φύσιν ἐπὶ τῆ βάσει ἐκ τῶν προτέρων ἀξιωμάτων καὶ παραδεδεγμένων νόμων, ἀλλὰ γὰ παρέχῃ ἐκάστοτε τὰς ἐρμηνείας αὐτῆς συμφῶνως πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ φαινόμενα, " Ὅθεν ὁ Ἐπίκουρος δεικνύει εἰς τὴν ἐρευναὴν νέαν ὁδόν, ἣτις πρότερον ἦτο εἰς αὐτὴν τελείως ἀγνωστος, ἦτοι τὴν «ἐπαγωγικὴν» καλουμένην μέθοδον. Ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν παρατηρουμένων φαινομένων συναγεί συμπεράσματα, σχετικὰ πρὸς ὅμοια φαινόμενα, ἀπρόσιτα εἰς τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν, δι' ἀναγωγῆς τῆς μελετηθείσης ὁμοιομορφίας φαινομένων τινῶν εἰς βαθυτέραν, ἐννομον ἀλληλουχίαν (1)

Ἐὰν ὁ Ἐπίκουρος, ἀνέπτυξε τὴν μέθοδον ταύτην τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης περαιτέρω δὲν γνωρίζομεν. Ἄλλ' ὁ ρόπος, καθ' ὃν αὕτη ἐφηρμόζετο ἐν τῇ σχολῇ του δεικνύεται κατὰ τοῦ Bahnsch ἐκ τῶν ἐξῆς παραδειγμάτων :

Ἐκ τῆς πρώτης τυχούσης ὁμοιομορφίας δὲν πρέπει γὰ συναγάγωμεν ἄλλην τινὰ οἰανδῆποτε. Ἀσφαλές συμπέρασμα δύναται μόνον γὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῆς ὁμοιομορφίας ἐκείνης, ὡς πρὸς τὴν ὁποῖαν εἶναι ὅλως ἀδιανόητον τὸ ὅτι δὲν δύναται γὰ ὑπάρξῃ πράγματι ἔστω καὶ ὑφ' οἴουσδῆποτε ὄρους. Ἡ πείρα καὶ ἡ παρατήρησις διδάσκουσιν, ὅτι ὁ ἀποκεφαλίσθεις ἄνθρωπος ἀποθνήσκει καὶ ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ κορμοῦ ἀποσπώμενη

(1) Πρὸς Bahnsch, Des Epikureers Philodemus Schrift «Περὶ σημείων καὶ σημειώσεων». Lyck, 1879.

κεφαλή δέν δύναται ν' αντικατασταθῆ δι' ἄλλης ἐκ τοῦ σώματος φυσομένης κεφαλῆς. Δυνάμεθα ἄραγε νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀντικατάστασις ἀποκοπείσης κεφαλῆς; Βεβαίως ὄχι! Ὅθεν συναγομεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοὺς μὴ ἀποκεφαλιζομένους ἀνθρώπους συμβαίνει τὸ αὐτό. Ἄλλ' ἐὰν ἐν τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς ὄλους τοὺς γνωστούς εἰς ἡμᾶς τόπους φύονται ῥοιαὶ καὶ συκαῖ, συμπεράνωμεν, ὅτι τοιαῦτα δένδρα βλαστάνουσι καὶ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἅτινα εἶναι ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς, τὸ ἐξ ἀνολογίας συμπέρασμα τοῦτο θὰ εἶναι ἡμαρτημένον, διότι ἡ ἐμπειρία διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι τὰ φυτὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν συνθηκῶν τοῦ κλίματος καὶ συνεπῶς εἶναι διάφορα εἰς τὰς διαφόρους ζώνας. Ὡσαύτως τὸ χρῶμα, ἡ μορφή, τὸ ἀνάστημα καθορίζονται κατ' οὐσίαν ὑπὸ φυσικῶν συνθηκῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, οὐδέποτε ὁμως καὶ ἡ ὕπαρξις μέλους τινός, ἀποτελοῦντος ὁλοκληρωτικὸν μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. Διατί ἄραγε; Ἀκριβῶς διότι ἡ ἐμπειρία οὐδεμίαν δεικνύει ἀναλογίαν ὡς πρὸς τοιαύτην τινὰ μεταβολὴν τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ ἐκ τοῦ σώματος ἀποσπώμεναι τρίχες καὶ οἱ κοπτόμενοι ὄνυχες ἐμφανίζονται ἐκ νέου, θὰ ἔπρεπε νὰ συναγάγωμεν, ὅτι θὰ ἐγένετο τὸ αὐτὸ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν κεφαλὴν. Οἱ Ἐπίκουροισι διατυποῦσιν ἐν προκειμένῳ τὴν ὀρθὴν καὶ γόνιμον σκέψιν, ὅτι ἡ ἐμπειρία δύναται νὰ ἐκταθῆ εἰς μεγάλας ἐκγενικεύσεις μόνον, ἐφ' ὅσον ἐλέγχεται παρ' ἑαυτῆς, δηλαδή μόνον ἐφ' ὅσον κριτήριον τῆς ἐμπειρίας εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ἐμπειρία.

Ἐπάρχουσι, θὰ ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν οἱ πολέμιοι τοῦ Ἐπικούρου, ἀντικείμενα ἐν τῇ φύσει, ἅτινα, καίτοι διὰ κοινοῦ ὀνόματος συγκαταλεγόμενα εἰς ὠρισμένην κατηγορίαν, διακρίνονται ὁμως ἐκ τινος ἐξαιρετικῆς χαρακτηριστικῆς ιδιότητος, προσδιδοῦσης αὐτοτέλειαν εἰς αὐτά. Μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων λίθων, ἐπὶ παραδείγματι, ὑπάρχει εἰδός

τι : ὁ μαγνητικὸς λίθος, ὅστις αὐτὸς καὶ μόνος ἔχει τὴν ιδιότητα γὰ ἔλκη τὸν σίδηρον. Τοιαύτην ἑλκτικὴν ιδιότητα ἔχει ἐπίσης μόνον τὸ ἤλεκτρον. Ἐκ πάντων τῶν τετραγωνικῶν ἀριθμῶν μόνον ὁ 4² διακρίνεται ἐκ τινος ἐξαιρετικῆς ιδιότητος, συνισταμένης ἐν τῷ ὅτι περίμετρος καὶ ἐπίπεδος ἐπιφάνεια δίδουσι τὸν αὐτὸν ἀριθμόν. Ἐχομεν λοιπὸν πράγματι τὸ δικάϊωμα γὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν γὰ ὑπάρξῃ εἶδος ἀνθρώπων, ὁ κατακερματισμὸς τῆς καρδίας τῶν ὁποίων δὲν ἐπιφέρει τὸν θάνατον; Στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ προσιτοὶ εἰς τὴν ἡμετέραν παρατήρησιν ἄνθρωποι ἀποθνήσκουσι, ἅμα ὡς ἐπέλθῃ σοβαρὰ καρδιακὴ διαταραχὴ, δὲν θυνάμεθα γὰ συναγάγωμεν τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι συμβαίνει τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους. Πράγματι εὐρίσκονται καὶ παρ' ἡμῖν ἄνθρωποι, ἐπάγονται οἱ πολέμιοι τοῦ Ἐπικούρου, οἵτινες, ὡς πρὸς ὠρισμένας ιδιότητας, εἶναι μοναδικοὶ εἰς τὸ εἶδός των. Τοιοῦτοι εἶναι, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡμιπυχιαῖος τὸ ἀνάστημα ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ἡ κεφαλὴ τοῦ ὁποίου εἶναι τόσον ἰσχυρὰ, ὥστε θὰ ἠδύνατο ἄνευ θλάθης τινὸς γὰ ὑποστῆ κτυπήματα διὰ σφύρας· τὸ πρόσωπον ἐκεῖνο, ὅπερ ἦλθεν ἐν Ἐπιδαύρῳ εἰς γάμου κοινωνίαν ὡς κοράσιον καὶ κατόπιν μετεβλήθη εἰς ἄνδρα· ὁ γίγας τῆς Κρήτης, τὸ ἀνάστημα τοῦ ὁποίου, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστέων τοῦ σκελετοῦ του, ἦτο 48 πήχεων καὶ τέλος οἱ Πυγμαῖοι.

Οἱ Ἐπικούρειοι ἀνασκευάζουσι κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον τάνωτέρω ἐπιχειρήματα: Δὲν ἀγνοοῦμεν, λέγουσι, τὰ τοιαῦτα ἐξαιρετικὰ γνωρίσματα καὶ μεμονωμένα φαινόμενα, ἀλλὰ δὲν θεωροῦμεν ταῦτα ἱκανά, ὅπως θέσουσι τὸ κατ' ἀναλογίαν συμπέρασμα ἐν ἀμφιβόλῳ. Ἐὰν πάντες οἱ λίθοι ἦσαν ὁμοιοὶ ἢ μᾶλλον τελείως ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ δὴ κατὰ τρόπον. ὥστε οἱ τὸν σίδηρον ἔλκοντες γὰ μὴ δεικνύουσι οὐδεμίαν ἄλλην, ἔστω καὶ ἐλαχίστην διαφορὰν· δηλαδὴ εἰάν ἡ ἑλκτικὴ αὐτῶν

δύναμις ἦτο ἀποκλειστικῆ ἰδιότης, παρατηρουμένη μόνον εἰς τινὰς λίθους καὶ ὄχι εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτῶν ὀλοκληρωτικῶς, τότε δὲν θὰ ἦτο βεβαίως ἀσφαλὲς τὸ κατ' ἀναλογίαν συμπέρασμα. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, δοθέντος ὅτι ἡ εἰρημένη ἰδιότης εἶναι μόνον ἓν τῶν πολλῶν συστατικῶν στοιχείων, ἐξ ὧν συγκροτεῖται ὠρισμένη κατηγορία, τὸ κατ' ἀναλογίαν συμπέρασμα οὐδένα ὑφίσταται κλονισμόν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν τετραγωνικὸν ἀριθμόν, περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω, ἡ πρὸς αὐτὸν συνδεομένη ἰδιότης καθὼς καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα παντὸς ἄλλου τετραγωνικοῦ ἀριθμοῦ ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀπεδείχθησαν διὰ τῆς ἐμπειρίας. Ὁ ἀρνούμενος τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων τετραγωνικῶν ἀριθμῶν διαφορὰς εὐρίσκειται εἰς προφανῆ ἀντίφασιν πρὸς τὴν ἐμπειρίαν. Εἰς τοιαύτην πλάνην, λέγουσιν οἱ Ἐπικούρειοι, οὐδέποτε θὰ περιπέσωμεν ἡμεῖς, οἱ ὅποιοι ἀντλοῦμεν τὰς γνώσεις μας ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐμπειρία ἐβεβαίωσε τὴν προμνησθεῖσαν ἰδιότητα τοῦ ἀριθμοῦ 4^ο, στηρίζομεν ἐπὶ τῆς ἀναλογίας καὶ ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ περὶ ἧς πρόκειται ἰδιότης ἀποκαλύπτεται ἄνευ ἐξαιρέσεως εἰς πᾶσαν σχέσιν, τὸ δικαίωμα γὰρ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὑφισταμένην ἀναλλοίωτον εἰς ὀλοκληρὸν τὸ Σύμπαν. Διατί; Ἀπλῶς διότι φαίνεται εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν ἀδιανόητον τὸ ὅτι εἰς ἄλλο τι οἶονδ' ἕποτε σημεῖον τοῦ Σύμπαντος οἱ ἀριθμοὶ διέπονται ὑπὸ νόμων, διαφόρων τῶν ὑπαρχόντων εἰς τὴν γῆν. Ἐξ ἴσου ἐσφαλμένη εἶναι διὰ τοὺς Ἐπικουρείους ἡ ἀπόπειρα τῆς καταπολεμήσεως τῶν γνωσιολογικῶν ἀντιλήψεων τῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερομένων περιέργων καὶ παραδόξων γεγονότων. Οἱ Ἐπικούρειοι θέτουσιν ἐν γένει τὴν ἱστορίαν ὑπὸ κάθαρσιν, χαρακτηρίζοντες πολλὰ παρ' αὐτῆς ἐπιβεβαιούμενα γεγονότα ὡς καθαρὰ ψευδολογήματα.

Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀναλογία ὁδηγεῖ τότε μόνον εἰς ὀρθὰ

συμπεράσματα, όταν αἱ ὁμοιομορφίαι ὑποστῶσι σοβαρὸν κριτικὸν ἔλεγχον. Ἐκ τῆς πρώτης τυχούσης ὁμοιομορφίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συναγάγωμεν ἄλλην τοιαύτην εἰκὴ καὶ ὡς ἔτυχε, καὶ ἂν ἀκόμη εἰς ὠρισμένας τινὰς περιπτώσεις μία καὶ μόνη παρατήρησις ἀρκῆ, ἕπως μαρφώσωμεν κρίσιν τινὰ περὶ τοῦ ἀγνώστου. «Διὰ νὰ μάθωμεν, ὅτι εἶναι κυανοῦς ὁ οὐρανός, δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ μεταβῶμεν εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς», παρατηρεῖ ὁ Goethe. Ἡ ὀξύνοος ψυχὴ ἀρκεῖται εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα ἴχνη τῆς ἀληθείας, ἕπως προῆλθῃ εἰς περαιτέρω ἐρεύνας ἀποτελεσῶς, λέγει ὁ Λουκρήτιος.

Καίτοι οἱ Ἐπικουρεῖοι διεχάραξαν, ὡς εἶδομεν, τὴν ὁδὸν τῆς ἐπαγωγικῆς ἐρεύνης, ἀγούσης εἰς τοσοῦτω σημαντικὰ ἀποτελέσματα, ὀφείλομεν ὅμως νὰ συνταχθῶμεν πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Bahnsch, ὅστις λέγει τὰ ἐξῆς ἐν προκειμένῳ: «Οἱ πρὸς τὴν ἐπαγωγικὴν ἔρευναν συνδεόμενοι κανόνες τῶν Ἐπικουρείων εἶναι τόσον ἀόριστοι, ὥστε δύνανται μὲν τὸ πολὺ νὰ προφυλάξουν τὴν εἰς τὸν καθημερινὸν βίον χρησιμοποιοῦμένην ἐπαγωγὴν ἀπὸ χονδροειδῶς ἐσφαλμένων συμπερασμάτων, οὐδεμίαν ὅμως ἐγγύησιν παρέχουσιν ὡς πρὸς τὴν πραγματικῶς ἐπιστημονικὴν μελέτην τῆς φύσεως».

Οἱ Ἐπικουρεῖοι δὲν εἶναι φυσιοδίφαι οὐδ' ἐπιθυμοῦν νὰ εἶναι τοιοῦτοι. Ἡ σχολὴ αὕτη χρησιμοποιεῖ τὴν γ' ὥσιν τῆς φύσεως ὡς βάσιν τῆς τέχνης τοῦ ζῆν ἐκεῖ, ἔνθα φαίνεται εἰς αὐτὴν ἀρτία διὰ τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει, στηρίζεται δηλαδὴ ἐπὶ τῆς φυσικῆς τοῦ Δημοκρίτου. (1)

(1) Περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Δημοκρίτου πρὸς Fr. Lange Geschichte des Materialismus.